

DOI 10.31654/SSRRV-2026-186-200

Розділ 11

Розвиток соціальної активності молоді в умовах позашкільної освіти

Станіслав Кужиль

<https://orcid.org/0009-0005-1432-6575>

Вступ

Сучасний розвиток українського суспільства відбувається в умовах масштабних соціальних трансформацій, зумовлених процесами децентралізації, європейської інтеграції, цифровізації, а також викликами, пов'язаними з повномасштабною війною та необхідністю післявоєнного відновлення держави. За цих умов особливої актуальності набуває формування соціально активної молоді, здатної до відповідальної громадянської участі, соціальної взаємодії, волонтерської діяльності та реалізації суспільно значущих ініціатив. Саме молодь дедалі частіше розглядається як один із ключових ресурсів розвитку територіальних громад, зміцнення соціальної згуртованості та відновлення людського потенціалу регіонів.

Вагоме місце у вирішенні зазначених завдань посідає позашкільна освіта, яка в сучасних умовах виходить за межі традиційного розуміння сфери дозвілля та розвитку здібностей дітей. Сьогодні заклади позашкільної освіти функціонують як відкриті соціально-виховні простори, що забезпечують умови для соціалізації особистості, розвитку громадянських компетентностей, набуття досвіду командної роботи, лідерства, соціального проєктування, волонтерської діяльності та участі в житті громади. Такий підхід відповідає сучасній державній освітній політиці щодо розвитку позашкільної освіти та її інтеграції у процеси розбудови людського капіталу й соціальної стійкості громад.

Наукове осмислення потенціалу позашкільної освіти знайшло відображення у працях багатьох українських учених. Теоретико-методологічні засади розвитку позашкільної освіти розкрито у дослідженнях О. Биковської, В. Вербицького, О. Литовченко, Г. Пустовіта, Т. Суценко, у яких обґрунтовано місце позашкільної освіти в системі безперервної освіти, її виховний, компетентнісний і соціалізаційний потенціал. Вагомий внесок у дослідження проблем соціалізації дітей та молоді, розвитку особистості й організації

соціально-виховної діяльності зробили І. Бех, Т. Алексєєнко, О. Безпалько, І. Зверєва, Л. Канішевська, Н. Заверико, чиї наукові праці визначають концептуальні засади розвитку соціальної активності, громадянської відповідальності, соціального партнерства та взаємодії освітніх і соціальних інституцій.

Водночас сучасні суспільні виклики суттєво розширюють функціональне призначення закладів позашкільної освіти. Поряд із реалізацією освітніх програм вони дедалі активніше виконують соціально-виховну, інтеграційну та підтримувальну функції, сприяють психосоціальній адаптації дітей і молоді, розвитку волонтерського руху, громадянських ініціатив, міжвідомчого партнерства та соціальної згуртованості територіальних громад. У зв'язку з цим позашкільна освіта розглядається як важливий складник сучасної соціальної роботи, здатний забезпечувати комплексний розвиток особистості та формувати її готовність до активної участі у житті суспільства.

Особливої значущості зазначені питання набувають у регіональному вимірі, оскільки саме територіальні громади є простором, у якому найбільш повно реалізуються можливості взаємодії закладів позашкільної освіти, органів місцевого самоврядування, соціальних служб, громадських організацій та молодіжних об'єднань. За таких умов розвиток соціальної активності молоді набуває не лише педагогічного, а й соціального значення, виступаючи важливим чинником підвищення соціальної стійкості громад, зміцнення громадянського суспільства та забезпечення сталого розвитку регіонів.

Теоретичні засади розвитку соціальної активності молоді в системі позашкільної освіти

Розвиток соціальної активності молоді належить до пріоритетних напрямів державної освітньої та соціальної політики, оскільки саме соціально активна особистість здатна ефективно взаємодіяти із суспільством, брати участь у житті громади, відповідально виконувати громадянські обов'язки та ініціювати позитивні соціальні зміни. У сучасних умовах ці завдання набувають особливого значення в контексті розвитку територіальних громад, зміцнення громадянського суспільства та післявоєнного відновлення України.

Відповідно до Закону України «Про освіту», одним із основних завдань освіти є всебічний розвиток особистості, формування компетентностей, необхідних для успішної самореалізації, відповідальної громадянської позиції та активної участі в суспільному житті¹⁸⁹. Водночас Закон України «Про позашкільну освіту» визначає позашкільну освіту як складову системи безперервної освіти, що забезпечує розвиток здібностей, талантів, обдарувань дітей та молоді, їх соціалізацію, професійне самовизначення й

¹⁸⁹ Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 13.09.2026).

організацію змістовного дозвілля¹⁹⁰. Таким чином, нормативно-правова база України розглядає позашкільну освіту не лише як освітню, а й як важливу соціально-виховну систему.

Теоретичні засади функціонування позашкільної освіти найбільш повно розроблено у працях О. Биковської, яка визначає її як цілісну систему безперервної освіти, спрямовану на інтелектуальний, творчий, духовний і соціальний розвиток особистості. Науковиця підкреслює, що особливістю позашкільної освіти є добровільність участі дітей у різних видах діяльності, варіативність змісту освітніх програм, особистісно орієнтований підхід та створення умов для набуття соціального досвіду¹⁹¹. Саме ці характеристики, на думку дослідниці, забезпечують високий потенціал закладів позашкільної освіти у формуванні соціальної активності молоді.

Важливе місце у розвитку теоретичних засад соціальної активності посідають праці І. Беґа, який розглядає позашкільне середовище як особливу виховну систему, що створює умови для розвитку особистості через добровільну діяльність, співробітництво, моральний вибір і практичну участь у суспільно значущих справах¹⁹². Науковець наголошує, що саме активна діяльність є основою становлення громадянської відповідальності, соціальної зрілості та ціннісних орієнтацій молодшої людини.

Соціальний потенціал позашкільної освіти тісно пов'язаний із розвитком територіальних громад. Як зазначала О. Безпалько, сучасна соціальна робота дедалі більше орієнтується на активізацію внутрішніх ресурсів громади, міжсекторальне партнерство та залучення дітей і молоді до соціально значущої діяльності¹⁹³. У цьому контексті заклади позашкільної освіти виступають важливими суб'єктами соціальної роботи, оскільки забезпечують умови для реалізації волонтерських, громадянських, культурно-просвітницьких, екологічних і благодійних ініціатив.

Особливістю позашкільної освіти є те, що процес формування соціальної активності здійснюється переважно через практичну діяльність. Участь вихованців у роботі гуртків, творчих об'єднань, учнівського самоврядування, соціальних проєктів, благодійних акцій та волонтерських заходів сприяє розвитку відповідальності, комунікативної компетентності, лідерських якостей, уміння працювати в команді та приймати рішення. Саме тому

¹⁹⁰ Про позашкільну освіту: Закон України від 22 червня 2000 р. № 1841-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14> (дата звернення: 13.09.2026).

¹⁹¹ Биковська О. В. Позашкільна освіта: теоретико-методичні основи : монографія. Київ : ІВЦ АЛКОН, 2008. 335 с.

¹⁹² Беґ І. Д. Позашкільне середовище як виховна система. *Психолого-педагогічний супровід освітнього процесу в закладах позашкільної освіти*: матеріали І Міжн. симпозіуму психологів закладів позашкільної освіти (Київ, 1-3 березня 2012 р.). К., 2012. С. 11–15.

¹⁹³ Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в територіальній громаді: теоретико-методичні основи : монографія. Київ : Наук. світ, 2006. 363 с.

позашкільна освіта створює сприятливе середовище для набуття молоддю досвіду соціальної взаємодії, який є необхідною передумовою її успішної соціалізації.

В умовах сучасних суспільних викликів функції закладів позашкільної освіти суттєво розширюються. Вони не лише забезпечують розвиток творчих здібностей дітей та молоді, а й виконують важливу соціально-виховну місію, сприяючи формуванню громадянської свідомості, соціальної відповідальності, патріотизму, готовності до участі у розвитку територіальних громад та реалізації соціальних ініціатив. Такий підхід повністю узгоджується із сучасними концепціями соціальної роботи, які акцентують увагу на розвитку потенціалу особистості, громади та міжвідомчого партнерства¹⁹⁴.

Отже, аналіз нормативно-правових документів і наукових праць дає підстави стверджувати, що позашкільна освіта є важливим соціально-виховним інститутом, який забезпечує розвиток соціальної активності молоді шляхом поєднання освітньої, виховної та соціальної функцій. Її потенціал найбільш повно реалізується через добровільну участь молоді у різноманітних видах діяльності, розвиток соціальних компетентностей, громадянської відповідальності та активної взаємодії з територіальною громадою, що робить заклади позашкільної освіти важливими суб'єктами сучасної соціальної роботи.

Соціально-виховний потенціал закладів позашкільної освіти в умовах розвитку територіальних громад

Трансформація сучасної системи освіти України супроводжується переосмисленням ролі закладів позашкільної освіти як важливих соціальних інститутів, діяльність яких спрямована не лише на розвиток творчих здібностей дітей та молоді, а й на формування їхньої громадянської позиції, соціальної відповідальності, життєвих компетентностей та готовності до активної участі в житті територіальної громади. Такий підхід відповідає положенням Законів України «Про освіту» та «Про позашкільну освіту», які визначають позашкільну освіту складовою безперервної освіти, спрямованою на розвиток особистості, її соціалізацію, професійне самовизначення та виховання активного громадянина.

Сучасна позашкільна освіта є відкритою соціально-педагогічною системою, яка забезпечує умови для всебічного розвитку особистості шляхом поєднання освітньої, виховної, культурної та соціальної діяльності. У наукових працях О. Литовченко соціально-педагогічний потенціал позашкільної освіти розглядається як сукупність організаційних, виховних, комунікативних і соціальних ресурсів, які забезпечують успішну соціалізацію

¹⁹⁴ International Federation of Social Workers (IFSW). Global Definition of Social Work. 2014. URL: <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/> (дата звернення: 20.09.2026).

дітей та молоді, розвиток їхніх творчих здібностей, громадянської культури та досвіду соціальної взаємодії. Зокрема, він «виконує функції освіти, виховання, соціально-педагогічної профілактики; відіграє роль центрів виховної і соціально-педагогічної роботи у соціальному середовищі, яка будується у тісній співпраці з закладами освіти і культури, центрами соціальних служб, громадськими організаціями, батьківською громадськістю; вирішує завдання соціально-педагогічного супроводу соціального становлення учнів, а також соціально-педагогічної підтримки учнів вразливих груп; створення інклюзивного освітнього середовища, соціально-педагогічної підтримки обдарованих дітей та молоді»¹⁹⁵. На відміну від формальної освіти, діяльність закладів позашкільної освіти базується на принципах добровільності, партнерства, співтворчості та врахування індивідуальних потреб вихованців, що сприяє формуванню внутрішньої мотивації до суспільно корисної діяльності.

Соціально-виховний потенціал позашкільної освіти найбільш повно реалізується через різноманітні напрями діяльності: художньо-естетичний, науково-технічний, туристсько-краєзнавчий, еколого-натуралістичний, військово-патріотичний, дослідницько-експериментальний, фізкультурно-спортивний та гуманітарний. Кожен із них створює умови для набуття вихованцями соціального досвіду, розвитку комунікативних умінь, лідерських якостей, відповідальності, здатності працювати в команді, приймати рішення та реалізовувати власні ініціативи.

Особливе значення в сучасних умовах має партнерський характер діяльності закладів позашкільної освіти. Їх ефективне функціонування передбачає взаємодію із закладами загальної середньої освіти, органами місцевого самоврядування, центрами соціальних служб, молодіжними центрами, закладами культури, громадськими та благодійними організаціями. Міжвідомча взаємодія є важливою умовою ефективної соціальної роботи в громаді, оскільки забезпечує координацію діяльності різних суб'єктів, обмін ресурсами та інтеграцію їхніх можливостей для комплексного реагування на соціальні проблеми дітей, молоді та сімей¹⁹⁶ [5]. У цьому аспекті заклади позашкільної освіти дедалі частіше виконують функції соціального посередника, координатора громадських ініціатив і майданчика для реалізації молодіжних проєктів.

¹⁹⁵ Литовченко О. В. Теоретико-методичні основи соціального становлення учнів 8-11-х класів у комплексних позашкільних навчальних закладах: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.05. Київ, 2021. С. 4.

¹⁹⁶ Kothari B. H., Jaramillo J., Lipscomb S. T. et al. Interagency collaboration among community organizations serving children and families in child welfare. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 2022. № 32(6). P. 1115–1132. DOI: <https://doi.org/10.1002/casp.2612>

Важливим напрямом діяльності закладів позашкільної освіти є створення умов для практичного набуття вихованцями досвіду громадянської участі. Робота органів учнівського самоврядування, реалізація соціальних і волонтерських проєктів, участь у благодійних акціях, екологічних кампаніях, культурно-просвітницьких заходах, молодіжних форумах та громадських ініціативах сприяють розвитку активної життєвої позиції, відповідальності за прийняті рішення та готовності до конструктивної взаємодії з різними соціальними групами. Саме через таку діяльність формується досвід громадянської участі, який є одним із визначальних чинників соціальної активності молоді.

В умовах воєнного стану соціально-виховний потенціал позашкільної освіти набуває нового змісту. Поряд із традиційними освітніми функціями заклади позашкільної освіти забезпечують психосоціальну підтримку дітей, організовують змістовне дозвілля в безпечному середовищі, сприяють адаптації внутрішньо переміщених осіб, розвитку волонтерської діяльності, національно-патріотичному вихованню та зміцненню соціальної згуртованості територіальних громад¹⁹⁷. Такі напрями діяльності повною мірою відповідають сучасним підходам до соціальної роботи, що передбачають активізацію внутрішніх ресурсів особистості та громади, розвиток партнерства й підтримку соціальної стійкості населення.

Не менш важливим є й регіональний аспект функціонування позашкільної освіти. У різних територіальних громадах її зміст, форми та напрями діяльності визначаються соціально-економічними, демографічними й культурними особливостями регіону, кадровим потенціалом закладів, потребами дітей і молоді, а також рівнем розвитку міжінституційної взаємодії. Саме тому аналіз регіонального досвіду діяльності закладів позашкільної освіти дозволяє виявити ефективні практики розвитку соціальної активності молоді та визначити перспективні напрями їх поширення в сучасній системі соціальної роботи.

Отже, заклади позашкільної освіти володіють значним соціально-виховним потенціалом, який реалізується через поєднання освітньої, виховної, соціальної та громадянської функцій. Завдяки відкритості до співпраці, варіативності освітніх програм, практичній спрямованості діяльності та активній взаємодії з територіальними громадами вони виступають важливими суб'єктами формування соціальної активності молоді. Це створює необхідні передумови для вивчення та узагальнення регіонального досвіду діяльності закладів позашкільної освіти.

¹⁹⁷ Корнієнко А. В. Діяльність закладів позашкільної освіти в умовах воєнного стану. *Зростаюча особистість у смислоціннісних образах* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 груд. 2022 р.) / Ін-т проблем виховання НАПН України. Івано-Франківськ : ІАІР, 2022. С. 65–70.

Регіональні особливості розвитку соціальної активності молоді в системі позашкільної освіти (на прикладі Чернігівської області)

Розвиток соціальної активності молоді в сучасних умовах значною мірою визначається особливостями регіонального соціального середовища, рівнем розвитку територіальних громад, доступністю освітніх і соціальних послуг, кадровим потенціалом закладів освіти та ефективністю міжвідомчої взаємодії. Саме тому регіональний підхід є одним із ключових у сучасній соціальній роботі, оскільки дозволяє враховувати специфіку місцевих потреб, соціальних ризиків та ресурсів громади.

Чернігівська область характеризується значною територією, переважанням сільського населення, нерівномірною щільністю мережі закладів освіти та суттєвими відмінностями у соціально-економічному розвитку територіальних громад. Після адміністративно-територіальної реформи та утворення територіальних громад значна частина повноважень щодо забезпечення доступності позашкільної освіти перейшла до органів місцевого самоврядування. Це зумовило необхідність пошуку нових моделей організації позашкільної діяльності, розвитку партнерства між закладами освіти, соціальними службами, громадськими організаціями та молодіжними центрами.

Додатковим чинником трансформації системи позашкільної освіти стали наслідки повномасштабної війни. Чернігівщина належить до регіонів, які зазнали значних руйнувань освітньої інфраструктури, вимушеного переміщення населення, погіршення доступу дітей до освітніх послуг та збільшення потреб у психосоціальній підтримці. За цих умов заклади позашкільної освіти виконують не лише освітню, а й соціальну функцію, забезпечуючи безпечний простір для спілкування, розвитку, психологічного відновлення та громадянської активності дітей і молоді.

Мережа закладів позашкільної освіти області представлена центрами дитячої та юнацької творчості, будинками школярів, еколого-натуралістичними, туристсько-краєзнавчими, науково-технічними, спортивними закладами та мистецькими школами. Незважаючи на демографічні виклики та складні безпекові умови, більшість громад зберігають діяльність цих установ, адаптуючи їхню роботу до змішаного та дистанційного форматів, розширюючи співпрацю з міжнародними та громадськими організаціями.

Дослідження регіонального досвіду формування соціальної активності молоді засвідчує, що важливими осередками соціальної роботи з дітьми та молоддю є заклади позашкільної освіти, діяльність яких спрямована не лише на розвиток творчих здібностей вихованців, а й на формування їхньої громадянської позиції, лідерських якостей, соціальної відповідальності та

готовності до участі в житті громади. Для вивчення ефективних практик було проаналізовано діяльність двох провідних закладів позашкільної освіти Ніжинської міської територіальної громади – Ніжинської станції юних техніків та Ніжинського будинку дітей та юнацтва.

Аналіз освітніх програм Ніжинської станції юних техніків показав, що сучасні технічні гуртки орієнтовані не лише на розвиток предметних компетентностей, а й на формування соціальної компетентності вихованців. Значна увага приділяється розвитку командної взаємодії, відповідальності за результати спільної діяльності, комунікативних умінь, творчої ініціативи, критичного мислення та проектної діяльності. Особливо виразно ці завдання реалізуються під час роботи гуртків STEM-спрямування, робототехніки, програмування, LEGO-конструювання та технічного моделювання, де виконання групових проєктів, участь у конкурсах і фестивалях забезпечують набуття практичного досвіду соціальної взаємодії¹⁹⁸.

Проведений аналіз навчальних програм дозволяє стверджувати, що соціальна активність формується не як окремий напрям виховної роботи, а інтегрується у зміст освітнього процесу через застосування командних форм навчання, дослідницької діяльності, презентації результатів власної роботи, участі у виставках, конкурсах і громадських заходах. Такий підхід відповідає компетентнісній моделі позашкільної освіти, визначеній сучасними нормативними документами та науковими працями.

Не менш показовим є досвід Ніжинського будинку дітей та юнацтва, який сьогодні виконує функції відкритого соціально-освітнього простору громади. Заклад реалізує художньо-естетичний, декоративно-прикладний, гуманітарний, військово-патріотичний, соціально-громадський та інші напрями діяльності, забезпечуючи охоплення значної кількості дітей та молоді міста. Особливу увагу педагогічний колектив приділяє формуванню соціальної зрілості вихованців, розвитку громадянської відповідальності, організації змістовного дозвілля та підтримці молодіжних ініціатив [2].

Найбільш ефективною практикою розвитку соціальної активності молоді є діяльність «Ліги старшокласників Ніжина», яка функціонує як гурток Ніжинського будинку дітей та юнацтва та водночас є відкритою молодіжною платформою для реалізації громадських ініціатив. За роки своєї діяльності Ліга перетворилася на дієвий центр молодіжного лідерства, волонтерства, громадянської освіти, проєктного менеджменту та розвитку молодіжної політики в громаді. Її діяльність здійснюється у партнерстві з органами місцевого самоврядування, Молодіжною радою, Молодіжним центром, громадською організацією «Лабораторія Ініціативної Молоді», Українським

¹⁹⁸ Ніжинська станція юних техніків: офіційний сайт. URL: <http://nizhyn-sut.cn.sch.in.ua/> (дата звернення: 17.09.2026).

молодіжним фондом, програмою «Молодіжний працівник» та міжнародними партнерами¹⁹⁹. Важливою особливістю діяльності Ліги є те, що молодь не лише бере участь у заходах, а виступає їх ініціатором, організатором та координатором. Учасники реалізують соціальні, екологічні, благодійні, культурно-просвітницькі та інформаційно-профілактичні проекти, організовують міські молодіжні форуми, вуличні акції, благодійні кампанії, тренінги, хакатони, кіноклуби з прав людини, проекти громадської участі та заходи національно-патріотичного спрямування. Саме така діяльність забезпечує формування реального досвіду громадянської участі, розвитку лідерських якостей, відповідальності та соціальної ініціативності молоді.

Ефективність зазначеної моделі підтверджується не лише високою громадською активністю учасників, а й результатами їхньої участі у всеукраїнських та міжнародних програмах, грантових конкурсах, проєктах Британської Ради, конкурсах кращих практик молодіжної роботи та діяльності Молодіжного банку ініціатив. Це дозволяє розглядати досвід Ніжинської міської територіальної громади як приклад успішної інтеграції позашкільної освіти, молодіжної роботи та соціальної роботи на місцевому рівні.

Дослідницьке вивчення соціальної активності старшокласників

У межах дослідження соціальну активність розглядаємо як внутрішній регулятор діяльності особистості в соціальному середовищі, що виявляється в її ініціативності, готовності до самостійної та суспільно корисної діяльності, прагненні впливати на соціальні процеси, взаємодіяти з іншими та брати відповідальність за результати власних дій²⁰⁰. Такий підхід дає змогу розглядати соціальну активність не лише як факт участі в окремих заходах, а як комплексну характеристику особистості, що охоплює мотиваційний, когнітивний та діяльнісний компоненти. Нами було здійснено порівняльне дослідження сформованості окремих характеристик соціальної активності старшокласників, які систематично відвідують заклади позашкільної освіти, та учнів, які не залучені до систематичної діяльності закладів позашкільної освіти.

Емпіричне дослідження проведено на базі закладів позашкільної освіти та закладів загальної середньої освіти м. Ніжина. До експериментальної групи (ЕГ) увійшли 85 старшокласників, які відвідували заклади позашкільної освіти та брали участь у соціально спрямованих видах діяльності. Контрольну групу (КГ) становили 73 учнів закладів загальної середньої освіти міста, які не відвідували заклади позашкільної освіти. Для збору емпіричних даних використано спеціально розроблену анкету «Соціальна активність», що містила 12 запитань. Їх зміст було об'єднано у три блоки:

¹⁹⁹ Ліга старшокласників Ніжин. URL: <https://ligastarnizhyn.at.ua/> (дата звернення: 20.09.2026).

²⁰⁰ Кулінченко О. С. Соціальна активність молоді як чинник особистісного становлення. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. 2016. Вип. 22. С. 152–159.

1. *спрямованість на соціально активну діяльність;*
2. *обізнаність у сфері соціальної активності;*
3. *сформованість соціально значущих якостей.*

Респонденти оцінювали кожне твердження за п'ятибальною шкалою, де 1 бал відповідав найнижчому, а 5 балів – найвищому прояву відповідної характеристики.

Отримані результати дають змогу здійснити порівняльний аналіз не лише загального рівня соціальної активності, а й окремих її складових.

Перший блок анкети був спрямований на визначення мотиваційної готовності старшокласників до участі в суспільному та громадському житті. Результати засвідчили помітні відмінності між двома групами.

Найбільший розрив спостерігався за показником зацікавленості громадським життям. На запитання «Чи цікаво тобі брати участь у громадському житті міста?» учасники ЕГ переважно обирали високі оцінки – 4–5 балів, тоді як середня оцінка в КГ становила 2,8 бала. Особливо виразною є різниця щодо досвіду участі в соціальних проєктах. Представники ЕГ оцінювали власну залученість у середньому на 4,4 бала. Натомість у КГ середня оцінка становила лише 1 бал. Отже, для більшості учасників ЕГ участь у соціально орієнтованій діяльності була не лише потенційною можливістю, а й елементом уже набутого практичного досвіду. Водночас готовність до волонтерської діяльності виявилася достатньо високою в обох групах. Середній показник за відповідним запитанням становив 4,5 бала в ЕГ та 4,0 бала в КГ. Це важливий результат, оскільки він свідчить про наявність у значної частини старшокласників позитивного ставлення до волонтерської діяльності навіть за відсутності систематичного досвіду участі в ній. Щодо прагнення долучатися до формування та реалізації молодіжної політики, середня оцінка в ЕГ становила 4,2 бала, тоді як у КГ – 3,2 бала.

Таким чином, за чотирма показниками середній рівень спрямованості на соціально активну діяльність становив 4,3 бала в ЕГ та 2,75 бала в КГ.

Таблиця 1

Спрямованість старшокласників на соціально активну діяльність

Показник	ЕГ	КГ
Зацікавленість громадським життям міста	4,2	2,8
Участь у реалізації соціальних проєктів	4,4	1,0
Бажання брати участь у волонтерській діяльності	4,5	4,0
Прагнення долучатися до молодіжної політики	4,2	3,2
<i>Середній показник блоку</i>	4,3	2,75

Джерело: складено автором

Результати засвідчують, що учасники ЕГ характеризуються вищою суб'єктивною готовністю до соціальної участі та значно більшим досвідом залучення до соціальних проєктів. Водночас відносно високий показник готовності до волонтерської діяльності у КГ свідчить, що потенціал соціальної активності на рівні установок може бути сформований і в учнів, які не залучені до системи позашкільної освіти. Відмінність, імовірно, полягає передусім у можливостях переведення такої готовності у реальну діяльність.

Другий блок дослідження стосувався когнітивного компонента соціальної активності – обізнаності старшокласників із соціальними проблемами, діяльністю громадських організацій та можливостями участі молоді в житті громади. На запитання «Наскільки ти ознайомлений із проблемами та потребами сучасної молоді?» представники ЕГ оцінили власну обізнаність у середньому на 4 бали, тоді як у КГ цей показник становив 2,5 бала. Схожа тенденція спостерігалася щодо обізнаності з діяльністю громадських організацій дітей та молоді: середній показник ЕГ становив 4,2 бала, КГ – 2,0 бала. Найбільшою виявилася різниця щодо знання про діяльність Молодіжного парламенту. Усі представники ЕГ засвідчили високий рівень обізнаності з його діяльністю, що відобразилося у середній оцінці 5,0 бала. У КГ середній показник становив 3,8 бала. Очевидно, така відмінність пов'язана з тим, що учасники ЕГ мали безпосередній або опосередкований досвід участі у відповідних заходах і молодіжних ініціативах.

За сукупністю трьох показників середній рівень обізнаності у сфері соціальної активності становив 4,4 бала в ЕГ та 3,0 бала в КГ.

Таблиця 2

Обізнаність старшокласників у сфері соціальної активності

Показник	ЕГ	КГ
Обізнаність із проблемами та потребами сучасної молоді	4,0	2,5
Обізнаність із діяльністю громадських організацій дітей та молоді	4,2	2,0
Обізнаність про діяльність Молодіжного парламенту	5,0	3,8
<i>Середній показник блоку</i>	4,4	3,0

Джерело: складено автором

Таким чином, між групами зафіксовано помітну різницю в обізнаності щодо соціальних проблем молоді та інституцій, через які молоді люди можуть реалізовувати громадську активність. Водночас характер отриманих результатів дає підстави припустити, що сама по собі поінформованість не є достатньою передумовою соціальної активності. Важливим є поєднання знань із мотивацією, досвідом участі та сформованими соціальними якостями.

Третій блок дослідження був спрямований на вивчення якостей, що можуть забезпечувати реалізацію соціальної активності у практичній діяльності. До них віднесено впевненість у собі та власних діях, уміння планувати й організовувати діяльність, лідерські та організаторські здібності, комунікабельність, а також готовність захищати інших і відстоювати їхні права. За показником упевненості у собі та власних діях середня оцінка ЕГ становила 4,5 бала, тоді як КГ – 3,2 бала. Щодо здатності планувати та організовувати заходи різниця також була значною: 4,2 бала в ЕГ проти 2,5 бала в КГ. Аналогічні результати отримано за показником здатності організовувати однолітків: відповідно 4,0 та 2,5 бала. Високою виявилася самооцінка комунікабельності представниками ЕГ – 4,5 бала. У КГ цей показник становив 3,2 бала. Показник готовності захищати інших людей та відстоювати їхні права становив 4,0 бала в ЕГ і 2,8 бала в КГ.

Таблиця 3

Сформованість соціально значущих якостей старшокласників

Соціально значуща якість	ЕГ	КГ
Упевненість у собі та власних діях	4,5	3,2
Уміння планувати й організовувати заходи	4,2	2,5
Здатність організовувати однолітків	4,0	2,5
Комунікабельність	4,5	3,2
Готовність захищати інших та відстоювати їхні права	4,0	2,8
<i>Середній показник блоку</i>	4,25	2,8

Джерело: складено автором

Отже, найбільш помітні відмінності між групами зафіксовано саме за характеристиками, що забезпечують практичну реалізацію соціальної активності: організаторськими вміннями, упевненістю у власних діях, комунікабельністю та готовністю діяти на користь інших.

Узагальнення результатів трьох блоків дає змогу визначити інтегральний середній показник досліджуваних характеристик соціальної активності. Для ЕГ він становив 4,31 бала, для КГ – 2,85 бала.

Отримані результати демонструють стійку перевагу експериментальної групи за всіма трьома досліджуваними блоками. Найбільшою є різниця за мотиваційно-діяльнісним компонентом: учасники ЕГ мають значно вищу спрямованість на соціально активну діяльність та більший досвід участі у соціальних проєктах. Високими є також показники їхньої обізнаності та сформованості соціально значущих якостей.

Водночас результати не дають підстав безпосередньо стверджувати, що саме відвідування закладу позашкільної освіти є єдиною причиною виявлених відмінностей. По-перше, вибірка дослідження є не достатньо

великою. По-друге, використано самооцінювання, яке може залежати від суб'єктивного сприйняття власних можливостей. По-третє, до ЕГ увійшли учні, які вже були залучені до соціально спрямованої діяльності, а тому не можна виключати вплив попередньої мотивації до громадської активності на сам факт вибору ними позашкільної освіти.

Разом із тим стійкість відмінностей за всіма трьома блоками дозволяє розглядати позашкільне освітнє середовище як сприятливий простір для розвитку соціальної активності, у якому молода людина отримує можливість систематично поєднувати знання про суспільні процеси з практикою соціальної взаємодії.

Особливо показовим є співвідношення між високою готовністю представників КГ до волонтерської діяльності (4,0 бала) та низьким показником їхнього досвіду участі в соціальних проєктах (1,0 бала). Це дозволяє припустити наявність певного розриву між потенційною готовністю до соціальної участі та реальними можливостями її реалізації. Позашкільна освіта в цьому контексті може виконувати роль своєрідного механізму переходу від установки «бути готовим допомагати» до практичної участі у суспільно корисній діяльності.

Таким чином, результати проведеного дослідження підтверджують перспективність використання виховного потенціалу позашкільної освіти для розвитку соціальної активності молоді. Водночас вони актуалізують необхідність створення таких освітніх умов, за яких участь молодшої людини в соціальній діяльності буде не епізодичною, а систематичною, добровільною, усвідомленою та пов'язаною з реальними потребами громади.

Умови розвитку соціальної активності молоді в закладах позашкільної освіти

Результати емпіричного дослідження дають підстави визначити основні напрями педагогічної роботи, спрямованої на розвиток соціальної активності старшокласників.

Передусім ідеться про розвиток ініціативності, тобто готовності молодшої людини самостійно визначати проблему, пропонувати способи її вирішення та брати участь у реалізації власної ідеї. Педагогічно доцільним є створення ситуацій, у яких учень не лише виконує запропоноване завдання, а й має можливість самостійно обирати проблему, форму діяльності, партнерів та способи досягнення результату.

Другим напрямом є формування цілеспрямованості та відповідальності. Соціальна активність передбачає не лише бажання діяти, а й готовність доводити розпочату справу до завершення та відповідати за її результати. У цьому аспекті особливого значення набувають довготривалі соціальні проєкти, командні ініціативи та діяльність, результат якої має реальну суспільну значущість.

Важливим є розвиток спрямованості на перетворення соціального середовища. Старшокласник має поступово переходити від позиції пасивного спостерігача соціальних проблем до позиції суб'єкта, який здатний їх розпізнавати, аналізувати та пропонувати шляхи вирішення.

Окремим напрямом є формування спрямованості на саморозвиток. Соціально активна поведінка потребує комунікативних, організаторських, інформаційних та проектних компетентностей. Тому участь у соціальній діяльності має супроводжуватися рефлексією: що вдалося, які труднощі виникли, яких знань або вмінь бракувало, що необхідно змінити наступного разу.

Не менш важливою є спрямованість на іншу особистість, яка передбачає розвиток емпатії, готовності до підтримки інших, здатності враховувати потреби різних соціальних груп та діяти з урахуванням їхніх інтересів.

Ефективний розвиток соціальної активності потребує використання різноманітних форм діяльності, які забезпечують поступовий перехід від інформування та мотивації до самостійної соціальної дії. До найбільш перспективних форм належать:

- гуртова та клубна робота соціального спрямування, у межах якої молодь може обговорювати актуальні суспільні проблеми, права людини, потреби різних соціальних груп;
- соціальне проектування, що дає змогу пройти повний цикл від виявлення проблеми до планування, реалізації та оцінювання соціальної ініціативи;
- волонтерська діяльність, яка забезпечує набуття безпосереднього досвіду допомоги іншим;
- участь у діяльності органів учнівського та молодіжного самоврядування, що сприяє розвитку лідерських та організаторських якостей;
- залучення до діяльності громадських організацій та молодіжних об'єднань;
- конкурси, фестивалі, форуми, молодіжні акції та соціальні кампанії, які розширюють соціальний досвід та комунікативне середовище молоді;
- зустрічі з представниками різних професій, громадських організацій, соціальних служб та органів місцевого самоврядування, що дають змогу краще зрозуміти механізми функціонування громади;
- рефлексивний супровід соціальної діяльності, спрямований на усвідомлення молоддю людиною власних мотивів, досягнень, труднощів та перспектив подальшої участі.

У цьому процесі роль педагога змінюється від безпосереднього організатора до фасилітатора та наставника соціальної активності. Педагог має створювати можливості для вибору діяльності, підтримувати ініціативи молоді, консультувати щодо планування та реалізації соціальних проектів, сприяти командній взаємодії, забезпечувати рефлексію отриманого досвіду

та допомагати учням визначати індивідуальні траєкторії подальшої соціальної участі.

Особливої уваги потребує створення умов для реального, а не формального включення молоді у життя громади. Участь у заходах сама по собі ще не свідчить про сформовану соціальну активність. Значно важливішими є можливість самостійного вибору проблеми, участь у прийнятті рішень, відповідальність за результат та усвідомлення суспільної значущості власної діяльності.

Висновки

Проведений аналіз дає підстави розглядати позашкільну освіту як важливий ресурс розвитку соціальної активності молоді, оскільки вона поєднує освітню, виховну, соціалізаційну та громадянську функції. Добровільність участі, практична спрямованість, проєктна та командна діяльність створюють умови для набуття молоддю досвіду соціальної взаємодії, волонтерства, лідерства та громадянської участі.

Регіональний аналіз, зокрема досвід закладів позашкільної освіти Ніжинської міської територіальної громади, засвідчив ефективність залучення молоді до соціальних проєктів, волонтерських ініціатив, молодіжного самоврядування та громадської діяльності. Показовим є досвід «Ліги старшокласників Ніжина», де молодь виступає не лише учасником, а й ініціатором та організатором суспільно значущих заходів.

Результати порівняльного дослідження засвідчили вищі показники соціальної активності учнів, залучених до позашкільної освіти: інтегральний показник становив 4,31 бала в ЕГ проти 2,85 бала в КГ. Перевага ЕГ спостерігалася за спрямованістю на соціальну діяльність, обізнаністю та сформованістю соціально значущих якостей.

Водночас отримані результати не дають підстав однозначно стверджувати про причинний вплив позашкільної освіти, оскільки дослідження мало обмежену вибірку та ґрунтувалося на самооцінюванні. Водночас вони підтверджують сприятливий потенціал позашкільного середовища для переходу від готовності до соціальної участі до її практичної реалізації.

Основними умовами розвитку соціальної активності визначено залучення молоді до соціального проєктування, волонтерства, самоврядування, громадських ініціатив, командної діяльності та рефлексії отриманого досвіду. Важливою є також партнерська взаємодія закладів позашкільної освіти з органами місцевого самоврядування, соціальними службами, громадськими та молодіжними організаціями.

Отже, позашкільна освіта може розглядатися як важливий ресурс соціальної роботи та розвитку територіальної громади, що забезпечує умови для формування ініціативної, відповідальної та соціально активної молоді.